

YASHIL IQTISODIYOT VA YASHIL MAKON DASTURLARI DOIRASIDA AMALGA OSHIRILAYOTGAN ISLOHOTLAR

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11398410>

Rahimova Nozimaxon Jahongir qizi

“Moliya va moliyaviy texnologiyalar”

kafedrası o‘qituvchisi, TDIU

rahimovanozimaxon83@gamil.com

Annotatsiya. So‘nggi o‘n yil ichida iqtisodiyot, ekologiya va jamiyat globallashuvdan jiddiy ta'sir ko‘rsatdi. Ayni paytda, sanoatlashgan ham, rivojlanayotgan davlatlar ham yashil iqtisodiyotni o‘shirish va rivojlanishning hal qiluvchi asosi sifatida ko‘rmoqda. Ba'zi xulosalar chiqarish uchun joriy tadqiqot globallashuv, yashil iqtisodiyot va iqlim muammolari haqida to‘liq ma'lumot berishga qaratilgan. Turli xil ta'riflar va qarama-qarshi yashil iqtisodiy nutqlar mavjud va ularning har biri o‘z muammolariga ega. Yashil iqtisodiyotni ishga tushirishning keng tarqalgan misollari tabiiy resurslarning kamayib ketishining salbiy ekologik ta'sirini va atrof-muhitni boshqarishning ijobiy iqtisodiy ta'sirini tan olishni o‘z ichiga oladi. Ushbu yangi tadqiqotda iqlim o‘zgarishining infratuzilma va yashil iqtisodiyot rivojlanishiga ta'siri ham ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot, shuningdek, iqtisodiy tuzilmaning ekologik muammolarni qanday kamaytirishi va ishlab chiqarish hajmini oshirishi mumkinligini hisobga oladi.

Kalit so‘zlar: yashil iqtisodiyot, yashil o‘shirish, yashil makon, ESG strategiyasi, investitsiya, ekologiya.

Kirish. So‘nggi o‘n yil ichida Yashil Iqtisodiyot (GE) va Yashil O‘shirish (GG) tushunchalari milliy va global miqyosdagi siyosiy kun tartibida kuchaydi. Butun dunyodagi qaror qabul qiluvchilar GE/GG harakat rejalarini ishlab chiqdilar va energetika, transport yoki qishloq xo‘jaligi kabi sohalarda GE/GG siyosatlarini amalga oshirdilar. Bunday tarqalish, hech bo‘lmaganda, qisman, yangi xalqaro

tashkilotlar va Yashil o‘shil bilimlari platformasi (GGKP), Birlashgan Millatlar Tashkilotining (BMT) Yashil iqtisodiyot bo‘yicha ko‘p agentlikli hamkorlik (PAGE), Global yashil tashkiloti kabi tashabbuslar tomonidan qo‘llab-quvvatlandi. O‘shil instituti (GGGI) va Yashil iqtisodiyot koalitsiyasi (GEC). Ikkala kontseptsiya ham asta-sekin ilmiy e‘tiborni to‘pladi, bu ularning nazariy asoslari, potentsial tatbiq etilishi va ichki cheklovlari haqida ilmiy nashrlarning ko‘payishiga olib keldi.

Bugungi kunda jahon mamalatlari orasida iqlim o‘zgarishi, tabiiy resurslarning kamayishi va biologik xilma-xillikning yo‘qolishi kabi yuzaga kelayotgan ekologik muammolarga duch kelmoqda. Ushbu muammolarga muqobil yechim sifatida barqarorlikka ustuvor ahamiyat kasb etadigan, atrof-muhitga salbiy ta‘sirni kamaytiradigan va adolatli rivojlanishga zamin yaratuvchi “yashil” iqtisodiyotga o‘tish zarurati tobora kuchayib bormoqda. Bundan tashqari, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2019–2030-yillar davrida O‘zbekiston Respublikasining “Yashil” iqtisodiyotga o‘tish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PQ 4477-son qarori qabul qilindi [1]. Ushbu qaror yuzasidan ishlab chiqilgan strategiya doirasida mavjud muammolarni hal etish uchun iqtisodiy rivojlanish jarayonlariga iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida kam uglerod sarflagan holda rivojlanish va resurslarni tejash, samarali va ekologik toza texnologiyalarni joriy etish, shuningdek, barqaror qishloq xo‘jaligiga yo‘naltirilgan “yashil” iqtisodiyot tamoyillarini integratsiya qilish orqali tabiiy va energiya resurslaridan foydalanish usullarini tubdan o‘zgartirish masalalariga ahamiyat qaratildi.

O‘zbekiston uzoq muddatli istiqbolda “yashil” iqtisodiyotga o‘tish quyidagi asosiy tamoyillarga asoslanishi kerak:

- barqaror rivojlanish sohasida Milliy maqsad va vazifalarga muvofiqlik;
- resurslardan oqilona foydalanish, barqaror iste‘mol va ishlab chiqarish;
- iqtisodiy hisob tizimiga ekologik va ijtimoiy mezonlarni kiritish;
- ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish maqsadlariga erishish uchun “yashil” vositalar va yondashuvlarni qo‘llash ustuvorligi;

- eng muhim tarmoqlarda raqobatbardoshlikni oshirish va ko'rsatkichlarni yaxshilash, "yashil" ish o'rinlarini yaratish, aholining farovonligini oshirish orqali mavjud makroiqtisodiy maqsadlarga erishish;

- resurslardan samarali foydalanish tadbirlarining investitsion jozibadorligini ta'minlash kabi qator istiqbolli yo'nalishlarni amaliyotga tatbiq qilish ko'zda tutilgan.

Adabiyotlar sharhi. Barbados o'z iqtisodiyotini ko'klamzorlashtirish bo'yicha dadil tashabbus bilan chiqdi va ba'zi iqtisodiy sohalarda sezilarli yutuqlarga erishdi. Ushbu tadqiqot kichik va o'rta korxonalar qay darajada ekanligini o'rga-nadi (biri iqtisodiy faoliyatning eng yirik segmentlari) orolda "yashil" tashabbuslarni qabul qildi [2]. Mahalliy olimlardan Nosir Maxmudov "yashil" iqtisodiyotni rivojlantirish tendensiyalari, iqtisodiyotning yetakchi tarmoqlarini modernizatsiya va diversifikatsiya qilish hisobiga uning raqobatbardoshligini oshirishni ilgari surmoqda. Shu sababdan ham O'zbekiston Ekologik partiyasi "yashil iqtisodiyot"ga o'tish mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning muhim omildir.

Tahlil va natijalar. Jahon banki va Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki bilan birgalikda Iqtisodiyotning dekarbonizatsiyalash va "yashil" rivojlanish modeliga o'tish bo'yicha uzoq muddatli strategiyani (LTS – Long-Term Strategy for Decarbonization) ishlab chiqish loyihasi yo'lga qo'yildi. Parij bitimining 4-moddasiga muvofiq, mamlakatlar 2050 yilgacha uglerod neytralligiga erishishga qaratilgan o'zlarining uzoq muddatli strategiyalarini ishlab chiqish belgilangan[3].

Mazkur strategiya doirasida iqtisodiyot tarmoqlarida uglerod neytralligiga erishish uchun amalga oshiriladigan asosiy chora-tadbir va loyihalar, talab qilinadigan kapital qo'yilmalar hajmi ko'rsatilgan investitsiya rejasi tayyorlanadi. Shuningdek, Jahon banki bilan birgalikda 2030 yilgacha iqlim o'zgarishining O'zbekiston iqtisodiyotiga bevosita va bilvosita ta'sirlari o'rganildi hamda uning asosida "Towards a Greener Economy" hisoboti tayyorlandi hamda II-Xalqaro iqtisodiy forumda taqdimot qilindi, Jahon Banki va Vazirlik rasmiy veb-saytlarida joylashtirildi. Iqlim o'zgarishi sharoitida iqtisodiy o'sishni ta'minlash

bo'yicha milliy baholash (CCDR – Climate Change and Development Report) loyihasini amalga oshirish yo'lga qo'yildi. Ushbu baholash iqtisodiyotga xalqaro arzon “yashil” moliyaviy ko'maklarni jalb qilishga ko'mak beradi. Osiyo taraqqiyot banki ekspertlari tomonidan O'zbekistonda davlat investitsiyalarini boshqarishni baholashning iqlim bilan bog'liq mezonlarini (Climate–Public Investment Management Assessment – C-PIMA) qo'llash yuzasidan tahlillar yakunlanib, yakuniy hisobot taqdim etildi. 2022 yil yakuni bilan Xalqaro valyuta jamg'armasi (IMF) tomonidan 12 mamlakatda davlat investitsiyalarini boshqarishni baholashning iqlim bilan bog'liq mezonlarini (C-PIMA) ishlab chiqilib, joriy etilgan. Xususan:

- 2021-yilda Buyuk Britaniya, Xorvatiya, Nepal, Kosta Rika, Angliya;
- 2022-yilda Argentina, Grenada, Gaiti, Chad, Kongo, Ruanda, Gabon davlatlarida. Osiyo taraqqiyot bankning tahlil natijalari bo'yicha davlat investitsiyalarini boshqarishni baholashning iqlim bilan bog'liq mezonlarini (C-PIMA) qo'llash yuzasidan quyidagi taklif va mulohazalar bildirilgan:
 - iqlim o'zgarishi to'g'risidagi xabardorlikni oshirish;
 - investitsiya siyosati to'g'risidagi hisobotni ishlab chiqish va investitsiyalar bilan bog'liq huquqiy bazani takomillashtirish;
 - davlat investitsiyalarini boshqarish jarayonlari asosiy milliy va sektorlarni rivojlantirish strategiyalari va o'rta muddatli xarajatlar doirasi bilan bog'liqligini ta'minlash;
 - davlat investitsiyalarini boshqarish (PIM)ni qo'llab-quvvatlovchi huquqiy va me'yoriy bazani birlashtirish;
 - loyihalarni ishlab chiqish, baholash va tanlash uchun bir xil tartiblar qo'llanilishini ta'minlaydigan yagona davlat investitsiyalarini boshqarish tizimini yaratish;
 - investitsiya ustuvorliklarini aniqlashda tarmoqlar rejalarining yo'naltiruvchi funksiyasini takomillashtirish;
 - loyiha amalga oshirilgandan keyingi baholashni va auditni mustahkamlash;

- O'zbekistonda iqlim o'zgarishi jihatlaridan kelib chiqib, davlat investitsiyalarini boshqarish tizimini joriy etish;

- yashil strategiya infratuzilmasini qo'llab-quvvatlaydigan mahalliy moliya institutlari, bank va IT xizmatlarini qo'llab-quvvatlash;

- ekologik toza investitsiyalarni rivojlantirishda xususiy sektorning ishtiroki uchun sharoit yaratish.

Osiyo taraqqiyot banki (OTB) bilan hamkorlikda davlat ulushi bor korxonalarda ESG tamoyillarini joriy etish imkoniyatlari, yuzaga kelayotgan muammolar, ularning yechimi va mazkur sohani takomillashtirish bo'yicha ishlar olib boriladi. Yirik sanoat korxonalarida ekologik, ijtimoiy va korporativ boshqaruv tamoyillarini (Environmental, Social, Governance – ESG) joriy qilinishi holati o'rganildi, ushbu tamoyillarni tatbiq etish bo'yicha takliflar ishlab chiqildi hamda ular uchun seminar va treninglar tashkil qilindi. Xususan, OTB bilan hamkorlikda amalga oshirilgan loyiha doirasida quyidagi ishlar olib borildi:

- barqaror investitsiyalarning ESG tamoyillari bo'yicha milliydarajadagi siyosat, strategiya va me'yoriy-huquqiy bazani ishlab chiqish bo'yicha tavsiyalar tayyorlandi;

- tarmoq/korxonalar tomonidan barqaror investitsiya me'yorlariga rioya etish bo'yicha ko'rsatmalar ishlab chiqildi;

- ESG tamoyillarini joriy etish bilan bog'liq tahliliy ma'lumotlar va hisobotlar tayyorlandi.

HAVO IFLOSLANISHI HOLATINI YAXSHILASH BO'YICHA TEZKOR CHORALAR

- 1 Chang ko'tarilishini kamaytirish uchun barcha ochiq maydonlarga daraxtlar va ko'p yillik o'tlar ekish orqali **"yashil belbog"** yaratish
- 2 Shaharsozlik bosh rejasi tasdiqlanguncha yangi, ayniqsa, baland bino va inshootlar qurilishiga **moratoriy joriy qilish**
- 3 Maxsus uskunalardan foydalangan holda **havoni ifloslantiruvchi manbalarni** (korxonalar, zavodlar, issiqxonalar va h.k.) **monitoring qilish**
- 4 Havoning ifloslanganlik holati haqida **aholini xabardor qilish bo'yicha** keng ko'lamli **targ'ibot ishlarini o'tkazish**
- 5 Barcha **avtotransport vositalarini**, shu jumladan qishloq xo'jaligi texnikalarini rejadan tashqari **texnik ko'rikdan o'tkazish**
- 6 Ijtimoiy-ahamiyatli obyektlarda (maktab, bog'cha, shifoxona va h.k.) **havoni tozalovchi tizimlarni o'rnatish**
- 7 Ish beruvchilar tomonidan **bino va ofislar ichkarisida havoni tozalash** bo'yicha tezkor choralar ko'rish
- 8 Namlikni oshirish uchun yerosti suvlaridan **favvara va suv havzalari sonini ko'paytirish**
- 9 Ifloslanish darajasi yuqori bo'lgan kunlarda **tibbiy niqob taqish** zarurligi to'g'risida tushuntirish ishlarini olib borish
- 10 Qishloq va o'rmon xo'jaligida, ishlab chiqarishda, omborlarda yong'inni oldini olish bo'yicha **profilaktik chora-tadbirlarni** kuchaytirish

1-rasm. Havo ifloslanishi holatini yaxshilash bo'yicha tezkor choralar [4]

Shu bilan birgalikda "Yuksalish" harakati ekolog mutaxassislar o'rtasida so'rov o'tkazib, O'zbekistondagi havo ifloslanishi holatini yaxshilash bo'yicha 10 ta birlamchi chora-tadbirlar takliflarini ishlab chiqdi. So'rovda 34 nafar mutaxassis, tegishli vazirlik va qo'mitalar, tadqiqotchilar, mahalliy ekofaollar va jurnalistlar ishtirok etgan.

Xulosa va takliflar. Bugungi kunda yashil iqtisodiyotni rivojlantirish bilan birgalikda yashil belbog', yashil makon dasturlari ham ishga tushurildi. O'tkazilgan so'rovlar natijasida ekspertlar tomonidan quyidagi xulosa va takliflar berildi[6]:

1-taklif. Respondentlarning 80,7 foizi chang ko'tarilishini kamaytirish uchun barcha ochiq maydonlarga daraxtlar va ko'p yillik o'tlarni ekish orqali "yashil belbog'" yaratish kerak, deb hisoblaydi. Shu bilan birga, ekilgan daraxtlarni doimiy parvarishlash, monitoring qilish, kesish holatlariga jazoni kuchaytirish muhimligini ham qo'shimcha qilishgan.

2-taklif. So'rovda qatnashgan ekologlarning 74,4 foizi shaharsozlik Bosh rejalarini tasdiqlanmaguncha yangi, ayniqsa, ko'p qavatli va noturar binolar qurilishiga moratoriy joriy etish, qurilishlarga faqat "yashil" standartlar doirasida ruxsat berish zarurligini ta'kidlagan.

3-taklif. 70,1 foizi respondent esa havoni ifloslantiruvchi omillar haqida aniq tushuncha va ma'lumotlarga ega bo'lish uchun maxsus uskunalar

orqali ifloslantiruvchi manbalarni (korxonalar, zavodlar, issiqxonalar va h.k.) monitoring qilish va buning uchun mas'ul idoralar, NNTlar vakillaridan iborat tezkor monitoring guruhini tuzish shartligini bildirgan. Monitoringda asosiy urg'uni quyidagilarga qaratish tavsiya etilgan.

- ifloslanish darajasi, sabablari va tarkibini o'rganish, uni bartaraf etish choralarini ishlab chiqish;

- natijalarini OAVda e'lon qilib borish;

- havoni ifloslantirishga sabab bo'lgan korxonalarga ijobiy xulosalar yoki faoliyat yuritishi uchun ruxsatnomalar bergan shaxslarni javobgarlikka tortish;

- qoidabuzarlarga jarima va jazo choralarini qo'llash;

- havo sifatini yaxshilash bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish.

4-taklif. Ekspertlar barcha transport vositalarini, jumladan, traktor va texnikalarni rejadan tashqari texnik ko'rikdan o'tkazish taklifini qo'llab-quvvatlagan (53 foiz). Shuningdek, ular nosoz uskunalardan foydalanishni taqiqlashni yoqlagan.

5-taklif. 50,6 foiz ishtirokchi ijtimoiy-ahamiyatli obektlarda (maktab, bog'cha, shifoxona va h.k.) havoni tozalovchi tizimlarni o'rnatishni; 42,1 foizi esa ish beruvchilarga bino va ofislar ichkarisida havoni tozalash bo'yicha tezkor choralar ko'rishni ham tavsiya etgan.

6-taklif. So'rovda qatnashgan ekspertlarning 19,3 foizi ifloslanish darajasi yuqori bo'lgan kunlarda aholi orasida tibbiy niqob taqish zarurligi to'g'risida tushuntirish ishlarini olib borish kerak, deb hisoblaydi.

7-taklif. 18 foiz respondent qishloq va o'rmon xo'jaligi, ishlab chiqarish, omborlarda yong'inning oldini olish chora-tadbirlarini kuchaytirish kerakligini ta'kidlagan. Chunki dala va o'rmonlarda, xavfli kimyoviy moddalar saqlanadigan omborlarda sodir bo'ladigan yong'inlar natijasida havo sifatiga hamda inson salomatligiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi zaharli tutun va kul tarqalishi mumkin.

8-taklif. Bundan tashqari, ekspertlar havo sifatini yaxshilashga, uning yanada ifloslanishining oldini olishga kompleks yondashish va uzoq muddatli turli darajadagi strategik chora-tadbirlar ko'rish zarurligini ta'kidlagan:

- beton yoki asfalt bilan qoplangan maydonlar yaqinida kichik bog'lar tashkil qilish;

- shaharda va aholi yashash hududlarida ko'mir va mazutdan foydalanishni taqiqlash;

- tig'iz vaqtlarda (soat 07:00 dan 10:00 gacha va 17:00 dan 20:00 gacha) N2 va N3 toifali (og'irligi 3,5 va 12 tonnadan ortiq yuk ortilgan) transport vositalari harakatini cheklash;

- 2010 yilgacha ishlab chiqarilgan barcha toifadagi avtomobillarning harakatlanishini bosqichma-bosqich taqiqlash, bunda zamonaviy transportlarga o'tish bo'yicha imtiyozlar joriy etish;

- Toshkent, Samarqand, Buxoro, Xiva shaharlarining markaziy ko'chalarida avtotransport vositalaridan xoli zonalar tashkil etish;

- Atmosfera havosini muhofaza qilish va ifloslanishining oldini olish davlat dasturini ishlab chiqish;

- Markaziy Osiyoda ekologik vaziyatni monitoring qilishda davlatlararo munosabatlar sohasida maqsadli ishlarni amalga oshirish, muayyan vakolatlarga ega ishchi guruhlarini tuzish;

- korxonalar va zavodlarda tozalash uskunalari mavjudligi ustidan qat'iy nazorat o'rnatish;

- korxonalarining ekologik auditini o'tkazish, belgilangan standartlarga rioya etilishini nazorat qilish;

- aholi uchun ekologik ta'lim dasturlarini yanada rivojlantirish;

- xususiy tashkilotlarga ekologik muammolarni hal qilishga sarmoya kiritish imkonini beruvchi dasturlarni ishlab chiqish. Atrof-muhitga xayriya qilish uchun soliq imtiyozlarini berish;

- atmosfera havosining sifatini yaxshilash bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish uchun shahar hokimligi huzurida Ekologiya, sog'liqni saqlash, transport va qurilish vazirliklari vakillaridan iborat ishchi komissiya tuzish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2019–2030-yillar davrida O‘zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o‘tish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Qarori <https://lex.uz/ru/docs/-4539502>
2. Winston Moore and Christopher Kinch. Green small businesses in small States: the case of Barbados// Cepal review No133. April 2021
3. <https://green.imv.uz/uz/>
4. “Yashil belbog‘”, bosh reja - “Yuksalish” harakati O‘zbekiston havosini yaxshilash bo‘yicha takliflarini e‘lon qildi (kun.uz)
5. “Yashil belbog‘”, bosh reja - “Yuksalish” harakati O‘zbekiston havosini yaxshilash bo‘yicha takliflarini e‘lon qildi (kun.uz)

